

۶۸-۷- نسخه شاهنامه فردوسی ، تبریز ، سده هفتم هجری (۷۲۶-۷۲۶ هجری)

۶۷-۷- نسخه عربی جامع التواریخ ، رشیدالدین فضل الله، حمله ی محمد بن سبکتگین به زرنگ سیستان، تبریز، سال ۷۱۴ هجری

مکتب شیراز (سده هفتم ه. ق / ۱۳م)

شیوه نقاشی مکتب شیراز در ادامه هنر کهن ایرانی و ابداعات جدید آن است. این مکتب با نوآوریهای خام دستانه و ابتدایی، تداوم دهنده سنت کتاب آرایبی و نقاشی سده پنجم و ششم هجری شد که در طول دو سده بعدی تکامل یافت و به خصوصیات ویژه مسلط نقاشی ایرانی بدل گردید. (تصویر ۶۹-۷)

۶۹-۷- شاهنامه قوام الدین حسن ، بهرام گور در کلبه دهقان ، مکتب شیراز ، ۷۴۱ هجری

مکتب بغداد - تبریز (جلایری سده هشتم ه. ق/ ۱۴ م)

در سده هشتم هجری در دوران جلایریان حکومت در دو مرکز تبریز و بغداد به کار خود ادامه داد و یکی از مهم‌ترین مکاتب نقاشی پدیدار گشت که به مکتب جلایری شهرت یافته است. این مکتب متعالی مجموعه‌ای بر گرفته از دستاوردهای مکتب بغداد، شیراز و تبریز است. این مکتب با حضور نقاشان برجسته‌ای چون جنید بغدادی معروف به سلطانی و دیگر هنرمندان شکل گرفت. تصاویری از دیوان خواجوی کرمانی (مجموعه همای و همایون) (تصویر ۷۰-۷) که در موزه بریتانیا نگاهداری می‌شود به خط نستعلیق میر علی تبریزی و از آثار برجسته جنید نقاش است (تصویر ۷۱-۷).

۷۱-۷- دیوان خواجوی کرمانی، دادخواهی پیرزن از ملک‌شاه، بغداد، مکتب جلایری، سال ۷۹۹ هجری

۷۰-۷- دیوان خواجوی کرمانی (مجموعه همای و همایون)، دوران جلایری، سده هشتم هجری

۷۲-۷۰- دیوان سلطان احمد جلایر ، تشعیر ، بغداد ، حدود ۸۰۶-۸۰۳ هجری

ویژگی‌های مهم مکتب جلایری شامل فضای بیکرانه و نمایش طبیعت شاعرانه ، تصویر سازی از جهان خیالی ، هماهنگی پیکره و منظره‌سازی ، ترکیب بندی دایره وار، تزئینات ماهرانه، تفکیک فضا^{۴۳} و هندسه ترسیمی و پرسپکتیو آکسومتری^{۴۴} است.

در این دوره برای اولین بار می‌توان کاربرد تشعیر (دیوان سلطان احمد جلایر) و رقم و امضا^{۴۵} مشاهده کرد. تمامی این دستاوردهای نوین زمینه را برای ظهور مکتب هرات ، فراهم ساخت (تصویر ۷۲-۷۰).

مکتب شیراز (سده هشتم هجری - قمری/۱۴ م)

دوران تیموری امکان یکپارچه کردن دستاوردهای مکاتب گوناگون نقاشی ایرانی را بوجود آورد. تیمور نخبه‌ترین هنرمندان و صنعتگران را از شهرهای گوناگون به سمرقند پایتخت مورد علاقه‌اش فرا خواند. بعد از وی شاهرخ و سپس فرزندان شاهرخ^{۴۶} در مناطق مختلف شیوه‌های هنری را گسترش دادند^{۴۷} در همین زمان، نسخ فراوانی در شیراز و دیگر مناطق به تصویر درآمد که به طریقی پر قدرت، امکانات تصویری مکاتب پیشین را بکار برد. از مهم‌ترین ویژگی‌های این مکتب توجه به طبیعت (با نگاه واقع‌گرایانه)، رفتار و کردار انسان با حداقل تأثیرپذیری از بیگانگان (به ویژه چین و بیزانس) است. هم چنین توجه به افق رفیع، بکارگیری بیش از حد نقوش گیاهی ، توجه به مضامین عارفانه و عاشقانه، قرار گرفتن پیکره سواران بصورت مورب و هماهنگی خط و رنگ و غالب بودن رنگ قرمز از ویژگی‌های دیگر این مکتب است.

از آثار معروف این دوران "گلچین اسکندر سلطان" (تصویر ۷۳-۷۰)، "شاهنامه ابراهیم سلطان"^{۴۸} (تصویر ۷۴-۷۰) و "خاوران نامه"^{۴۹} در شیراز مصور شده اند و به خوبی نشان می‌دهند که دستاوردهای مکتب جلایری چه تأثیرات عمیقی در اعتلای نقاشی این دوران داشته است. این مجموعه کتاب‌های مصور که به لحاظ سبک و شیوه بی‌تردید با نقاشی‌های مکتب هرات اشتراکاتی می‌یابند ، شاهد گونه‌ای ارتباط و یکپارچگی سبک در دوران تیموری هستند .

۴۳. زمین، نمای کف بصورت سنگفرش، دیوار عقب با پنجره، کف دیوار جانبی بصورت مورب، در سفید نیمه باز، حیاط مرکزی و عناصر اصلی در مرکز صحنه، شاهد و اندرونی

۴۴. هندسه ترسیمی دو بعد نمایی با رعایت محور افقی و عمودی و خطوط مورب بدون در نظر گرفتن نقطه گریز

۴۵. امضای جنید در دیوان خواجوی کرمانی مجموعه همای و همایون

۴۶. ۱- الغ بیک در سمرقند ۲- بایسنقر میرزا در هرات ۳- اسکندر سلطان و ابراهیم سلطان در شیراز

۴۷. اگر چه هیچ نسخه خطی نقاشی شده‌ای در این دوره از سمرقند بدست نیامده است.

۴۸. مشهور به شاهنامه کوچک با ۵۲ تصویر بدون صحنه‌های عاشقانه

۴۹. نوشته ابن حسام مربوط به زندگی حضرت علی (ع) با ۱۱۵ تصویر و نقاشی فرهاد

۷۴-۷- شاهنامه‌ی فردوسی، رستم و سهراب، مکتب شیراز، دوره تیموری، ۷۷۳ هجری

۷۳-۷- گلچین اسکندر سلطان، بهرام گور در قصر هفت گنبد، مکتب شیراز، دوره تیموری، سده هشتم هجری

مکتب هرات - تیموری (سده ی هشتم هجری / ۱۴ م)

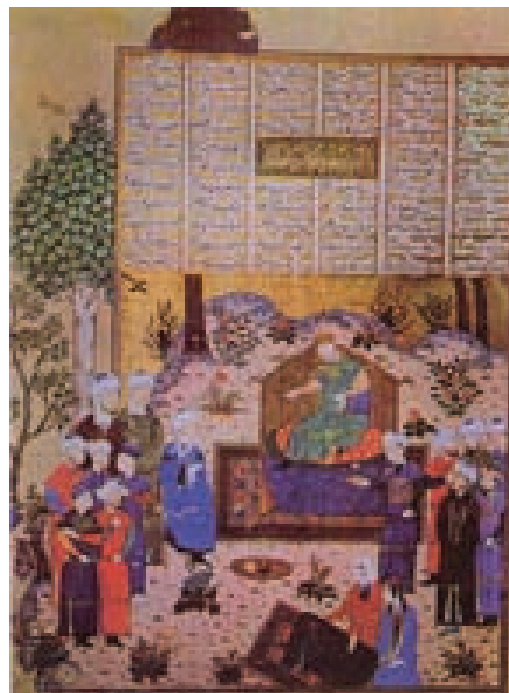
شاهرخ پسر تیمور، هرات را مرکز حکومت خود قرار داد و به اتفاق فرزند خود "بایسنقر میرزا" که خود یکی از خوشنویسان به نام این دوران است، هنرمندان و صنعتگران فراوانی را به هرات دعوت کرد. کتابخانه بایسنقر میرزا بزرگترین کارگاه هنری پررونق دوران خود به شمار می‌رفت. در این کتابخانه به دعوت شاهزاده بایسنقر میرزا چهل هنرمند خوشنویس و کتاب آرازی‌ر نظر رییس کتابخانه یعنی "جعفر بایسنقری" خطاط به نام عصر تیموری به کار نوشتن نسخه‌های خطی مشغول و نفیس‌ترین نسخ خطی و برجسته‌ترین نقاشی‌ها را خلق کردند.

در این دوران شاهد تداوم سنت‌های هنری دوران جلایری هستیم و از مهم‌ترین ویژگی‌های نقاشی در این دوران می‌توان به ترکیب بندی متقاطع و غیر متقارن، واقع‌گرایی در ترسیم گل و گیاه، تنوع رنگ در قلم‌گیری، غالب بودن رنگ آبی در کل تصویر، مهارت در طراحی اندام، ریزه کاری در معماری، تراکم موضوع در مرکز صحنه و نمایش تداخل چند فضا در تصویر و فضای آرمانی در نقاشی اشاره کرد.

شاهنامه بایسنقری به خط جعفر بایسنقری، یکی از شاهکارهای این مکتب بشمار می‌رود (تصویر ۷۵-۷). کتاب‌های دیگر این دوره "کلیله و دمنه بایسنقری" و "کتاب جامع التواریخ" می‌باشند (تصویر ۷۶-۷).

۷۶-۷-کليلة و دمنه ، نسخه بايسنقرى ، حمله شير به گاو مکتب هرات ، سدهى هشتم هجرى

۷۵-۷- شاهنامه‌ى فردوسى، نسخه بايسنقرى ، مکتب هرات ، سدهى هشتم هجرى

در نقاشی‌های مکتب اول هرات که ویژگی‌های کاملاً ایرانی را بازتاب می‌دهند همه چیز در کمال اختصار و صراحت ارائه شده است. نام آورترین نقاش ایرانی اواخر دوره تیموری یا مکتب هرات ۲ و تبریز ۲ (دوره صفوی) کمال الدین بهزاد^{۵۰} است (تصویر ۷۷-۷). وی در هرات به دنیا آمد و مکتبی نوین در نقاشی ایرانی پدید آورد که تأثیری شگرف در دوران خود و پس از خود بر جای گذاشت.

مکتب تبریز ۲ (دوران صفویه)

در آغاز حکومت صفویه، تبریز به پایتختی برگزیده شد. در این دوران مکتب هرات و شیوه بهزاد با جذب شاگردان بسیاری نگارگری رایج را تغییر داد. حاصل این تجربه اندوزی‌های تازه، ظهور سبکی نوین به نام مکتب صفوی یا تبریز ۲ است که با تلفیق سنت‌های هرات و میراث شیوه تبریز ۱ همراه با نقاشانی برجسته چون سلطان محمد، آقا میرک، مظفر علی و شیخ زاده شکل گرفت (تصویر ۷۸-۷).

مهم‌ترین ویژگی‌های این مکتب تنوع رنگ، استفاده فراوان از رنگ طلایی، توجه به موضوعات

۵۰. تحت تعلیم و تربیت استاد میرک اصفهانی مقدمات هنری را آموخت و همچون بسیاری از اساتید و هنرمندان هرات به تبریز پایتخت صفویان رفت (زمان شاه اسماعیل اول) و ریاست کتابخانه سلطنتی را بر عهده گرفت و به تربیت شاگردان بسیار پرداخت.

۷۸-۷-خمسہ نظامی (طهماسبی)، معراج حضرت محمد (ص)، اثر سلطان محمد، مکتب تبریز، سده دهم هجری (۹۵۰-۹۴۶ هجری)

۷۷-۷-خمسہ نظامی، ساختن کاخ خورنق، کمال الدین بهزاد، مکتب هرات، ۸۹۹ هجری

درباری، بکارگیری اشیاء مربوط به زندگی، شکست کادر^{۵۱}، پوشاک هماهنگ با رسم صفویه با کلاه قزلباش^{۵۲} (تصویر ۷۹-۷)، ایجاد صحنه‌های شکار با حالتی پر تحرک، صحنه‌های داخلی با حالتی خموش و متفکرانه و بزم با حالت یکنواخت و پیکره‌های محدود، بکارگیری نقوش نگارگری در بافت پارچه، توجه زیاد به چهره‌نگاری، رواج تشعیر بدون بکارگیری اسلیمی و مهارت در صحنه‌های چوپانی و به ویژه در نقاشی‌های بهزاد و شاگردان وی^{۵۳} ترکیب‌بندی حلزونی یا اسپیرال می‌باشد. از آثار معروف این دوره می‌توان به دیوان میرعلیشیرنوایی، مجلس صنعان اثر شیخ زاده (تصویر ۸۰-۷)، خمسہ ی نظامی^{۵۴} (تصویر ۸۱-۷) و شاهنامه شاه طهماسب^{۵۵} (تصویر ۸۲-۷) اشاره کرد.

۵۱. تسخیر-که از دوران مکتب شیراز آغاز شده بود.

۵۲. با عمامه دوازده ترک با میله قرمز و سیاه- به نیت دوازده امام

۵۳. همچون میر سید علی، میر مصور، دوست مصور و خواجه عبدالصمد

۵۴. با ۱۴ تصویر، نقاشان: آقامیرک و سلطان محمد - خط شاه محمود نیشابوری

۵۵. معروف به شاهنامه شاهی یا هوتون با ۲۵۸ تصویر از نقاشانی چون سلطان محمد- آقا میرک- میرزا علی و...

۷-۷۹- دیوان حافظ ، رؤیت هلال ماه پس از رمضان ، مکتب تبریز ، ۹۳۶-۹۳۲ هجری

۸۰-۷- دیوان میرعلیشیر نوایی ، شیخ صنعان ، اثر شیخ زاده ، مکتب تبریز ، سده دهم هجری

۷-۸۲- شاهنامه فردوسی (طهماسبی)، دربار کیومرث، اثر سلطان محمد، مکتب تبریز، حدود ۹۴۲-۹۳۲ هجری

۷-۸۱- خمسه نظامی، خسرو شیرین را نظاره می کند، اثر سلطان محمد، مکتب تبریز، سده دهم هجری

پرسش

- ۱- مکتب بغداد(عباسی) تحت تأثیر چه هنرهایی شکل گرفت و دارای چه ویژگی‌هایی است؟
- ۲- کتاب‌های مصور مکتب بغداد به چند گروه تقسیم می‌شوند؟ با ذکر مثال توضیح دهید.
- ۳- همگامی هنر اسلامی و ادبیات فارسی در چه دوره‌ای بیش‌تر مشاهده می‌شود؟ با ذکر مثال ویژگی‌های این مکتب را بیان کنید.
- ۴- مهم‌ترین ویژگی‌های مکتب تبریز ۱ (ایلخان مغول) را با ذکر نمونه توضیح دهید.
- ۵- خواجه رشیدالدین فضل‌الله که بود و چه کارهایی برای فرهنگ و هنر ایران انجام داد؟
- ۶- مکتب شیراز تداوم دهنده‌ی نقاشی کدام دوره بود؟
- ۷- مکتب جلایری مجموعه‌ای از دستاوردهای کدام مکاتب است؟ و زمینه‌ی ظهور کدام مکتب را فراهم آورد؟
- ۸- ویژگی‌های مهم مکتب جلایری را با ذکر نام چندتن از هنرمندان این مکتب بیان کنید.
- ۹- چه مواردی در نگارگری برای اولین بار در دوره‌ی جلایری به کار برده شد؟
- ۱۰- ویژگی‌های مکتب شیراز و هرات دوران تیموری را بیان کنید.
- ۱۱- شاهنامه‌ی بایسنقری از شاهکارهای کدام مکتب است؟ ویژگی‌های مهم این مکتب را بیان کنید.
- ۱۲- نام آورترین نقاش مکتب هرات ۲ را نام ببرید و کارهای مهم او را توضیح دهید.

مکتب مشهد و قزوین دوره ی صفوی (سده ۱۰هـ. ق / ۱۶ م)

مکتب مشهد با تلفیق مکتب تبریز و عناصر محلی شکل گرفت. مهمترین ویژگی این مکتب حضور انسان و اشیاء بدون ارتباط با موضوع داستانی، توجه به موضوعات روزمره و عادی، پیکره های بلند قامت با گردن بلند و صورت گرد، صخره نگاری های قطعه قطعه، درختان کهنسال با تنه و شاخه های گره دار و استفاده از رنگ سفید است. شاخص ترین اثر این دوره هفت اورنگ جامی^{۵۶} می باشد (تصویر ۷-۸۳).

۷-۸۳- نسخه ی خطی هفت اورنگ جامی (ابراهیم میرزا)، مکتب مشهد، بین سالهای ۹۶۴-۹۷۵ هجری

۵۶. با ۲۸ تصویر و خوشنویسی رستم علی و محب علی و نقاشی میرزا علی، مظفرعلی، شیخ محمد و آقامیرک می باشد.

مکتب قزوین به دلیل انتقال پایتخت از تبریز به قزوین شکل گرفت. از ویژگی های آن تغییر و تحول در مکتب مشهد، کاهش تنوع رنگ و تعداد پیکره ها، رواج طراحی و نقاشی مستقل از کتاب (مرقعات)، تصویر زوج های جوان با تذهیب و خوشنویسی، گسترش تک پیکره نگاری و دیوار نگاری کاخ ها^{۵۷} است. از آثار معروف میتوان به شاهنامه ی قوام ابن محمد شیرازی^{۵۸} اشاره کرد.

مکتب اصفهان

پس از انتخاب اصفهان به پایتختی در دوران شاه عباس اول، مکتبی تازه در نقاشی پدیدار شد که مکتب اصفهان نام گرفت. این شیوه که توسط نقاش نام آور عهد صفوی، رضا عباسی ابداع شد، نمایشی از دوری هر چه بیشتر از مصور سازی کتاب های ادبی و کسب استقلال صفحه نقاشی است (تصویر ۷-۸۴).

در مکتب اصفهان، شیوه کهن نقاشی ایرانی در زمینه فضا سازی و نحوه ترکیب بندی پیکره های انبوه کم شده و نمایش تک چهره ها و تک پیکره ها با پوشاک فاخر، قوت گرفت.

فضا سازیهای ساده، خطوط منحنی دلپذیر، استفاده از حداقل رنگ و گاه ساخت و ساز ماهرانه خز لباسها و ظرافت در طراحی موی سر و ریش مردان، شیوه خاص رضا عباسی است که هنرمندان بسیاری را تحت تاثیر قرار داد و در سه نقاشی نسبتا یکسان دیده می شود. تصویر (۷-۸۴) اثر رضا عباسی است که درویشی را با چوب دستی نشان می دهد و دو تصویر (۷-۸۵) و (۷-۸۶) دو نمونه از کار نقاشانی است که کار رضا عباسی را با تغییراتی جزئی نسخه پردازی کرده اند.

از دیگر نقاشان مکتب اصفهان می توان به "معین مصور"، "محمد یوسف" و "محمد قاسم" اشاره کرد.

۷-۸۶- درویش جوان با چوبدستی، اثر محمد یوسف، مکتب اصفهان، ۱۰۵۰ هجری

۷-۸۵- درویش جوان با چوبدستی، اثر افضل اصفهانی، مکتب اصفهان، ۱۰۵۰ هجری

۷-۸۴- درویش جوان با چوبدستی، اثر رضا عباسی، مکتب اصفهان، ۱۰۴۰ هجری

۵۷. مانند چهل ستون قزوین

۵۸. (به خط خود وی با ۳۷ تصویر در زمان شاه اسماعیل دوم)

در این مکتب شاهد گرایش‌هایی با تحولاتی گوناگون در زمینه‌های نقاشی هستیم که می‌توان به رواج سنت دیوارنگاری در کاخ‌ها و بناهای خصوصی و عمومی^{۵۹} اشاره کرد (تصویر ۸۷-۷). هم‌چنین زمینه‌ی تداوم هنر گورکانی هند به واسطه‌ی مهاجرت هنرمندان ایرانی که پیشتر در دوران مکتب تبریز آغاز شده بود بوجد آمد.

۸۷-۷- دیوارنگاری کاخ چهل ستون، بزم شاه عباس اول در باغ، اصفهان، حدود ۱۰۵۷ هجری

۵۹. کاخ نائین، چهلستون، عالی قاپو، هشت بهشت، حمام نائین

۷-۸۸- خمسه نظامی، دیدار مجنون، اثر محمد زمان، اصفهان، سال ۱۰۸۶ هجری

حضور هنرمندان اروپایی و نقاشان ارمنی در اصفهان (میناس ارمنی نقاش دیوار نگاره های کلیسای وانک) و همچنین ورود گراوورهای اروپایی و شکل گیری سبک تلفیقی هنر ایران و اروپا به صورت نقاشی رنگ روغن و رعایت اندازه‌ی طبیعی انسان در آثار (مثل نقاشی کاخ‌ها) به صورت دو بعدی و سه بعد نمایشی و فرنگی سازی (مکتب ایتالیا و اصفهان) تاثیر مهمی در نقاشی این دوره دارد (تصویر ۷-۸۸).

از دیگر شیوه‌های رایج دوران آخر صفویه شیوه‌ی گل و مرغ با اسلوب نقطه پرداز و نقاشی زیر لاک است. مهم‌ترین ویژگی‌های مکتب اصفهان تاثیر پذیری از نقاشی هلند، برتری طرح بر رنگ، کاهش مصور سازی کتاب، رواج سیاه قلم، رواج دیوار نگاره، گسست پیوند نقاشی و ادبیات، کاهش تعداد پیکره‌ها، از بین رفتن فنون و اسلوب های فضا سازی^{۶۰}، به وجود آمدن دستارهای (عمامه) بسیار بزرگ، انواع کلاه^{۶۱} و مهم‌ترین ویژگی آثار رضا عباسی استفاده زیاد از قلم مو برای پردازش، بازنمایی طبیعت، تک چهره سازی، محدود کردن رنگ و تزیینات، غلبه‌ی قلم‌گیری بر رنگ، تمایل به ثبت واقعیات، تمایل به بکار گیری رنگ های ترکیبی می باشد.

از شاهکار های مکتب اصفهان می‌توان به قصص الانبیا و شاهنامه‌ی شاه عباسی اثر رضا عباسی نام برد (تصویر ۷-۸۹).

۷-۸۹- قصص الانبیا، صحنه ذبح حضرت اسماعیل (ع) توسط حضرت ابراهیم (ع)، اثر رضا عباسی، اصفهان، اوایل سده یازدهم هجری

۶۰. توجه به موضوعات روز مره، زوج های عاشق و سفیران خارجی

۶۱. پوستی، نوک تیز، تاج پرداز

دوره‌ی افشار و زند

مکتب اصفهان در دوره‌های بعد بویژه دوره افشاریه ادامه یافت و با به قدرت رسیدن زندیه و انتخاب شیراز به عنوان پایتخت تحولات هنر در این دوران پدید آمد که به مکتب شیراز یا مکتب گل معروف است. مهمترین تحول نقاشی در این زمان رواج نقاشی زیر لاک، نقاشی پشت شیشه و گل و مرغ می باشد (تصویر ۹۰-۷).

از هنرمندان می‌توان به محمد صادق، برجسته‌ترین نقاشان این دوره علی‌اشرف که در تصویر گل مهارت زیادی داشته اشاره کرد. مهمترین کتاب این دوره تاریخ جهان‌گشای نادری^{۶۲} است.

۹۰-۷- جلد آینه لاک‌ی روغنی، تدریس رساله در شب، اواخر سده دوازدهم و اوایل سیزدهم هجری

۶۲. با ۱۴ تصویر به خط میرزا محمد مهدی استرآبادی و نقاشانی چون رضا عباسی و محمد قاسم تبریزی می‌باشند.

دوره‌ی قاجار

با به قدرت رسیدن قاجاریه و انتخاب تهران به عنوان پایتخت، میراث هنری شیراز و اصفهان و تجربیات فرنگی‌سازی به تهران منتقل گردید. در این مکتب توجه و علاقه به طبیعت‌نگاری، نمایش سایه روشن به ویژه سایه پردازی مختصر در چهره و لباس، تلفیق نقش‌مایه‌های تزئینی و تصویری، ترکیب بندی‌های متقارن و ایستا، رنگ‌گزینی محدود با تسلط رنگ گرم (به ویژه قرمز)، عمق‌نمایی و تقلید جهان مادی، گل و مرغ با پس‌زمینه‌سازی به شیوه‌ی اروپایی و پیکرنگاری درباری پدید می‌آید. مکتب قاجار را می‌توان به سه دوره‌ی کلی تقسیم کرد.

دوره اول، از آغاز تا مدرسه دارالفنون و دارالصنائع:

این دوره تداوم سنت‌های مکتب شیراز و اصفهان است که با تاکید بر نقاشی زیر لاک، نقاشی پشت شیشه‌ای، پیکرنگاری درباری و دیوارنگاری شکل می‌گیرد. همچنین در این دوره نقاشی روی بوم رواج یافت و نقاشان به کشیدن نقاشی با رنگ روغن پرداختند (تصویر ۹۱-۷). اگرچه تصویرگری کتاب بار دیگر در دوران قاجار آغاز می‌شود، اما هرگز به توانایی‌های پیشین دست نمی‌یابد. شیوه‌ی نقاشی رایج این دوران که برای تزئین قلمدان، قاب آینه، جعبه آرایش و دیگر اشیای تزئینی به کار می‌رفت، نقاشی زیر لاک است. در این شیوه، نقاشی را با قشری از روغن کمان^{۶۳} می‌پوشاندند تا از آسیب و پاک‌شدگی محفوظ مانده تا جلوه‌ای شفاف و براق به خود

۷-۹۱- پیکره‌نگاری، فتح‌علی‌شاه، رنگ روغن روی بوم، اثر میرزا بابا، تهران، ۱۲۱۴-۱۲۱۳ هجری

بگیرد (تصویر ۹۲-۷).

۶۳. روغن کمان ترکیبی از روغن جلا، بزرک و روغن سندروس است و معادل ورنی محسوب می‌شود.

۹۲-۷- قلمدان ، صحنه نبرد ، لاکه روغنی ، تهران ، ۱۲۶۷-۱۲۶۶ هجری

دوره دوم ، از مدرسه‌ی دارالصنایع صنایع‌الملک تا مدرسه‌ی صنایع مستظرفه کمال‌الملک:

۹۴-۷- نسخه هزار و یک شب ، اثر صنایع‌الملک ، تهران ، سده سیزدهم هجری

در این دوره با ورود دوربین عکاسی به ایران آثار نقاشی ایرانی هم تحت تاثیر قرار گرفت (تصویر ۹۳-۷). این پیروی کامل از عکس در بسیاری از موارد راه را بر خلاقیت از منشا عالم خیال بست. از این رو گرایش شیوه اروپایی و رنگ و روغن کاری شدت می‌یابد.

۹۳-۷- عکس و نقاشی ، ناصرالدین شاه ، تهران ، ۱۲۷۲ هجری

هم چنین در این دوران صنایع‌الملک با سفر و تحصیل در اروپا شیوه‌ی نقاشی اروپایی همراه با تمایلات هنر ایتالیایی (طبیعت‌گرایی)، میراث هنر کلاسیک و شبه رمانتیک مورد توجه قرار می‌گیرد. در این دوران همچنین با گسترش چاپ سنگی ، نقاشی در مصور سازی کتاب و مطبوعات رونق گرفت. یکی از آثار پدید آمده به وسیله‌ی صنایع‌الملک مصور سازی مجموعه‌ی هزار و یک شب^{۶۴} (تصویر ۹۴-۷) است.

۶۴. (ترجمه‌ی محمد حسین تهرانی) شامل ۱۱۳۲ تصویر

دوره سوم ، از مدرسه صنایع مستظرفه تا دوران نوگرایی:

محمد غفاری یا کمال الملک در خانواده‌ای هنرمند به دنیا^{۶۵} آمد. وی در دارالفنون زیر نظر مزین الدوله به تعلیم نقاشی پرداخت. در جوانی به دربار ناصرالدین شاه راه یافت و لقب نقاشباشی گرفت و سپس به کمال الملک ملقب شد. او در طی سفر اروپا با مکاتب نقاشی اروپایی آشنا شد و این آشنایی تأثیری عمیق بر نقاشی‌های او نهاد. از آثار معروف او می‌توان به تابلوهای تالار آینه، فالگیر بغدادی، غروب شمیران، تکیه دولت و جن گیر اشاره کرد (تصویر ۹۵-۷).

از دیگر هنرمندان این دوره محمود خان ملک الشعرا است که شیوه‌ی پرداز را با رنگ روغن و کلاژ تصویری^{۶۶} اجرا نمود. ادامه‌ی مکتب کمال الملک توسط شاگردان وی از جمله اسماعیل آشتیانی (که پس از وی به ریاست مدرسه‌ی صنایع مستظرفه رسید) شکل گرفت (تصویر ۹۶-۷).

۹۵-۷- تالار آینه ، اثر کمال الملک ، رنگ و روغن ، تهران ، سده سیزدهم هجری

۶۵. عموی او ابوالحسن غفاری (صنیع الملک) از نقاشان به نام دوران قاجار بود.

۶۶. از نظر زمانی قبل از اروپاییان و قبل از امپرسیونیست‌ها و کوبیسم شیوه پرداز (نقطه پرداز) در پرده استنساخ و پرده کلاژ تمبر به کار برده است.

۹۷-۷- نقاشی خیالی سازی (قهوه خانه ای) ، نبرد رستم و خاقان چین ، اثر حسین قوللر آقاسی ، رنگ و روغن ، سده سیزدهم و چهاردهم هجری

۹۶-۷- طبیعت بی جان ، اثر اسماعیل آشتیانی ، رنگ و روغن ، سده سیزدهم هجری

دوره‌ی معاصر از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی

همزمان با دوره مشروطه مکتب قهوه‌خانه‌ای شکل می‌گیرد که با تاثیر پذیری از مکتب قزوین و موضوعات مذهبی و حماسی در مکان‌های عمومی^{۶۷} با شیوه‌ی رنگ و روغن روی بوم، پرده و دیوار مورد استفاده قرار می‌گیرد و بعدها روی کاشی هم انجام می‌شود. این مکتب به واسطه حسین قوللر آقاسی (تصویر ۹۷-۷) و محمد مدبر آغاز شد و بعدها توسط شاگردانشان ادامه پیدا کرد.

نگارگری معاصر ایران

در سال ۱۳۰۴ شمسی با تفکیک مدرسه‌ی صنایع مستظرفه به ریاست حسین طاهرزاده بهزاد از شاگردان کمال‌الملک و هادی تجویدی (تصویر ۹۸-۷) اولین معلم نگارگری جدید و عیسی بهادری (تصویر ۹۹-۷) موسس هنرستان هنرهای زیبای اصفهان شکل گرفت.

نقاشان نوگرا

با تاسیس دانشگاه‌های هنری در کشور از جمله دانشکده هنرهای زیبا^{۶۸}، دانشکده هنرهای تزئینی^{۶۹} و تاسیس انجمن خروس جنگی^{۷۰} در سال ۱۳۲۸، نگارخانه‌ی آپادانا^{۷۱} و برگزاری نخستین بینال تهران در سال ۱۳۳۷ موج هنرمندان نوگرا شکل می‌گیرد.

۶۷. عموما قهوه‌خانه‌ها، امام زاده‌ها و تکایا

۶۸. هنرکده‌ی هنرهای زیبا ۱۳۱۸ و ۱۳۱۹ که در سال ۱۳۲۸ هنرکده به دانشکده هنرهای زیبا تغییر نام می‌یابد.

۶۹. در سال ۱۳۳۹ توسط هوشنگ کاظمی اولین گرافیست و پایه گذار رشته گرافیک تاسیس شد.

۷۰. توسط جلیل ضیاءپور

۷۱. توسط جوادی پور

۹۹-۷- طرح و بافت فرش، اثر عیسی بهادری، اصفهان، سده چهاردهم هجری

۹۸-۷- فردوسی در دربار سلطان محمود، اثر هادی تجویدی، تهران، ۱۳۰۴ شمسی

مکتب سقاخانه‌ای

همزمان با جریان نقاشی خط همراه با نقش مایه‌های سنتی و مذهبی، مواد و مصالح بومی و آشنایی با زبان هنر معاصر حدود ۱۳۴۱ شمسی و به‌طور رسمی در سال ۱۳۴۳ شمسی مکتب سقاخانه در ایران شکل می‌گیرد و در چهارمین بینال^{۷۲} سال ۱۳۴۳ به رسمیت شناخته می‌شود. از هنرمندان این مکتب حسین زنده رودی، پیل آرام، رضا مافی (تصویر ۱۰۰-۷)، ناصر اوپسی، منصور قندریز، و جعفر روحبخش را می‌توان نام برد.

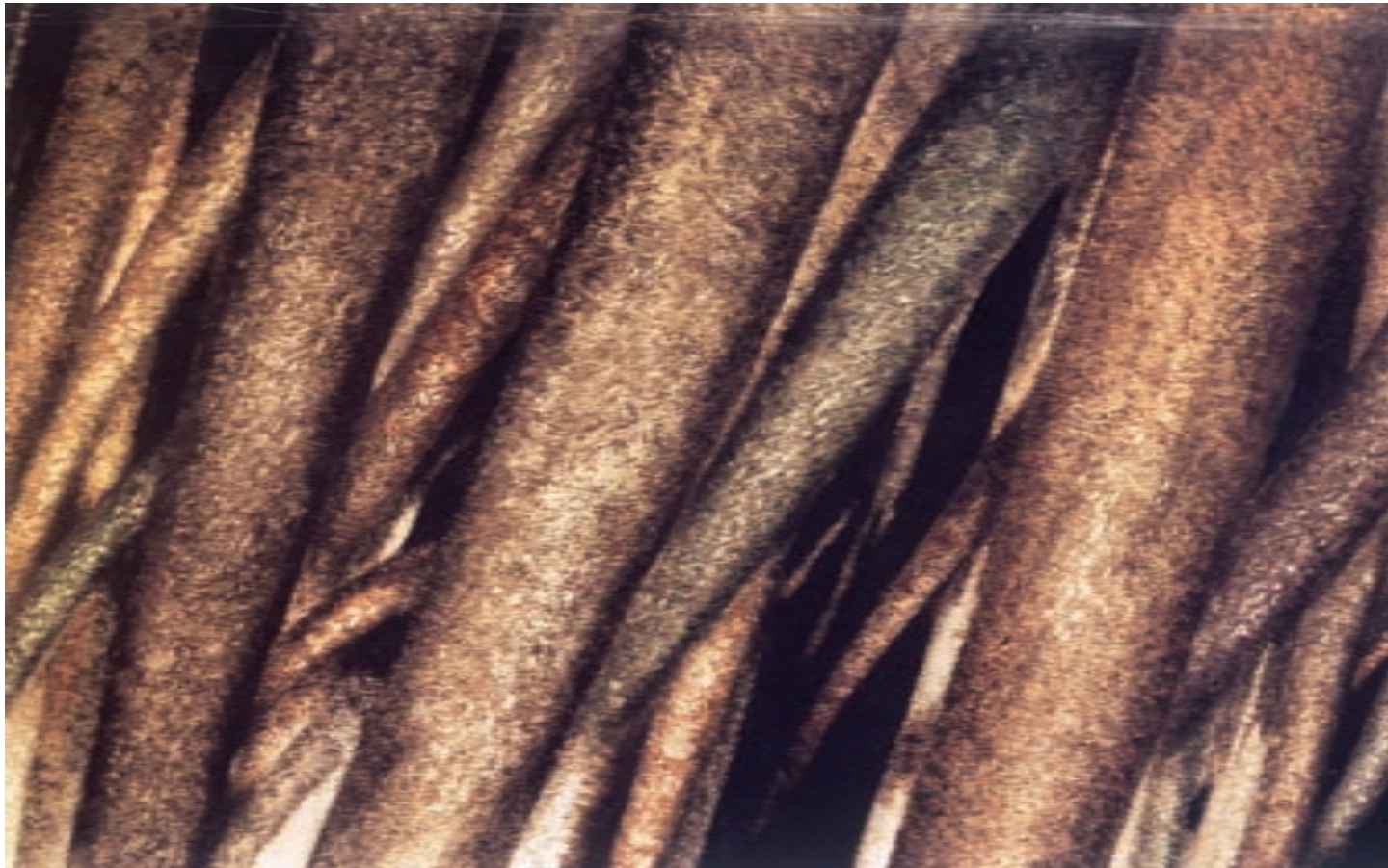
گرایش‌های آزاد

هم چنین گرایشاتی با تأثیر پذیری از هنر خاور دور توسط سهراب سپهری (تصویر ۱۰۱-۷)، هنر مفهومی و پاپ ایرانی به عنوان گرایش‌های آزاد شکل می‌گیرد و پس از انقلاب اسلامی هنر با گرایش‌های انقلابی، اسلامی و آزاد ادامه پیدا می‌کند.

۷۲. دو سالانه

۱۰۰-۷- اثر رضا مافی

۱۰۱-۷- اثر سهراب سپهری

پرسش

- ۱- مکتب تبریز ۲ در کدام حکومت شکل گرفت؟ ویژگی مهم آن را توضیح دهید.
- ۲- با ذکر مثال، ویژگی مکتب مشهد و قزوین را بنویسید.
- ۳- مکتب قزوین دوره‌ی صفوی چه تغییر و تحولی در نگارگری به وجود آورد؟ توضیح دهید.
- ۴- مکتب اصفهان توسط چه کسی ابداع شد؟ و چه تغییراتی در هنر نگارگری به وجود آورد؟
- ۵- شیوه‌ی خاص رضا عباسی دارای چه ویژگی‌هایی است؟
- ۶- در مکتب اصفهان شاهد چه تغییرات کاربردی در زمینه نقاشی هستیم؟
- ۷- دو شیوه‌ی رایج نگارگری دوران آخر صفویه را نام ببرید.
- ۸- مهم‌ترین تحول نقاشی در دوران آخر صفویه را نام ببرید.
- ۹- ویژگی آثار نگارگری دوره‌های جدید را بیان کنید.
- ۱۰- مکتب قاجاریه به چند دوره قابل تقسیم است؟ توضیح دهید.
- ۱۱- گسترش چاپ سنگی چه تأثیری در نگارگری دوران قاجاریه گذاشت؟ با ذکر مثال توضیح دهید.
- ۱۲- همزمان با دوره‌ی مشروطیت چه مکتب نگارگری شکل گرفت؟ توضیح دهید.
- ۱۳- مکتب سقاخانه‌ای را با ذکر نام چند هنرمند این مکتب توضیح دهید.

منابع فارسی

- گاردنر، هلن - هنر در گذر زمان، مترجم محمد تقی فرامرزی، انتشارات آگاه، ۱۳۸۷
- اتینگهاوزن، ریچارد - هنر و معماری اسلامی جلد ۱ و ۲ - مترجم دکتر یعقوب آژند - انتشارات سمت ۱۳۷۸
- ه.و. جنسن - تاریخ هنر - انتشارات علمی و فرهنگی - مترجم پرویز مرزبان - ۱۳۸۸
- تریگیر، مری - هنر چین - مترجم فرزانه طاهری - فرهنگستان هنر - ۱۳۸۴
- استنلی بیکر، جوان - هنر ژاپن - مترجم نسترن پاشایی - فرهنگستان هنر ۱۳۸۴
- گریشمن، رومن - هنر ایران - مترجم یعقوب آژند - انتشارات مولی ۱۳۸۲
- پوپ، آرتور - سیری در هنر ایران - گروه مترجمان سیروس پرهام - انتشارات علمی و فرهنگی - ۱۳۸۸
- کوماروسوامی، آناندا کنیتش - هنر هند - مترجم دکتر امیر حسین ذکرگو - انتشارات فرهنگسرای هنر - ۱۸۷۷

منابع لاتین

- Dialogues In Art History, From Mesopotamian To Modern, ۲۰۰۹
National Gallery
- Poke, Grant ,Art History ,۲۰۰۷, Mcgraw-Hill
- Harris, Jonathan ,Art History ,۲۰۰۶,Routledge
- Gardner, Itelen ,Art Through The Ages, ۲۰۰۱, Havcourt Collrge
- Kuhrt, Amelie, The Persian Empire, ۲۰۰۷, Routledge
- Gutis, John, Nush-I Janiii, ۱۹۸۴,British Institute
- Sarkhosh Curtis,Vestis,Birth Of The Persian Empire, ۲۰۰۵, British
Museum
- Canby, Sheila ,The Golden Age Of Persian Art ,۲۰۰۰, Abrams

- Bahari, Ebadollah Bihzad, ۱۹۹۶, Tauris
- Bancroft, Hunt, Norman, Historical Atlas Of Ancient Mesopotamia, ۲۰۰۴,

Checkmark Books

- Frankfort, Groenewen, Art Of The Ancient World, ۱۹۷۱, Abrams
- Wolff, Walther, Erly Civilizations , ۱۹۸۹, Herbert
- Miller ,Hans Wolfgang, The Royal Gold Of Ancient Egypt, ۱۹۹۹
- Albanese, Marilia, Ancient India, ۲۰۰۱, White Star Taurus
- Chakravery, Anjan, Indian Miniature Painting, ۱۹۹۶, Tiger Books
- Steuber Jason, The Art Of China, ۲۰۰۷, Scriptum
- Paine, Robert Treat, The Art And Architecture Of Japan, ۱۹۸۱, Penguin

Books

- Grabar, oley , masterpieces of Islamic art , ۲۰۰۹
- Grabar, oley early Islamic art , ۲۰۰۵ yale university
- Rogers, j-m, the arts of islam, ۲۰۰۷

